

ZYGMUNT SMOLEŃSKI
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

WIELKOŚĆ I ŹRÓDŁA DOCHODÓW RODZIN W SPÓŁDZIELNIACH PRODUKCYJNYCH

W dotychczasowych badaniach ekonomiki spółdzielni produkcyjnych brano pod uwagę jedynie gospodarstwa zespołowe. Gospodarstwa przyzagrodowe uważane były powszechnie za mało znaczące źródło dochodów członków spółdzielni, dostarczające przede wszystkim takich produktów, których nie otrzymywali spółdzielcy z gospodarstwa zespołowego, jak np. warzywa, mleko, jaja itp. Wyniki produkcyjne gospodarstw przyzagrodowych były na ogół pomijane w badaniach, a interesowano się jedynie ilością pogłównia na działkach lub występowaniem upraw przemysłowych.

Pierwsze i jedyne dotychczas badania produkcji gospodarstw przyzagrodowych i budżetów rodzin spółdzielczych były przeprowadzone w latach 1953—1954 przez Zakład Rachunkowości Gospodarstw Chłopskich IER¹. Badania te objęły jednak tylko pojedyncze rodziny spółdzielcze i nie były uzupełnione zbadaniem ekonomiki gospodarstw zespołowych. Pozwoliły one poznać budżety rodzin spółdzielczych, ale nie mogły być wykorzystane do określenia rozmiarów produkcji spółdzielczej (łącznie zespołowej i przyzagrodowej).

Badania ekonomiki spółdzielni produkcyjnych obejmujące zarówno gospodarstwa zespołowe, jak i przyzagrodowe zostały przeprowadzone po raz pierwszy w IER w roku gospodarczym 1957/58².

Badaniami objęto 13 spółdzielni produkcyjnych. Na terenie powiatu Śrem 3 spółdzielnie, na terenie powiatu Rawa Mazowiecka 5 spółdzielni i na terenie powiatu Przeworsk i Przemyśl 5 spółdzielni.

Pojedyncze gospodarstwo przyzagrodowe jest małe i jego produkcja wobec gospodarstwa zespołowego jest stosunkowo niewielka. Jednak w sumie wszystkie gospodarstwa przyzagrodowe danej spółdzielni, województwa lub kraju stanowią znaczną część gospodarki spółdzielczej. W latach 1956/58 działki przyzagrodowe zajmowały 6,6%—7,0% ogólnej powierzchni gruntów spółdzielni produkcyjnych.

Wielkość pogłównia zwierząt w gospodarstwach przyzagrodowych znacznie przekraczała wielkość pogłównia zespołowego. Pogłowie przyza-

¹ M. Czerniewska. Budżety członków spółdzielni produkcyjnych. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 3—4 (r. 1956).

² Wyniki gospodarstw przyzagrodowych w powiązaniu z wynikami całej gospodarki spółdzielczej zostały omówione w artykule Z. Grochowskiego zamieszczonym w Zagadnieniach Ekonomiki Rolnej nr 2/59.

grodowe w przeliczeniu na sztuki duże stanowiło w 1956 r. 55,6%, w 1957 r. 57,0% i w 1958 r. 61,3% całego pogłowia spółdzielczego. Pogłowie przyzagrodowe wykazywało znacznie silniejsze tendencje rozwojowe niż pogłowie zespołowe. W przeliczeniu na 1 gospodarstwo przyzagrodowe pogłowie zwierząt wynosiło: w roku 1956 — 2,20 sztuk dużych, w roku 1957 — 2,38, w roku 1958 — 2,72.

W poszczególnych województwach występowały dość znaczne różnice między rozmiarami oraz specjalizacją gospodarstw przyzagrodowych. Wskazują na to zarówno dane masowe jak i wyniki badań IER (tabela 1 i 2).

Tabela 1
Podstawowe wskaźniki organizacyjno-gospodarcze spółdzielni produkcyjnych^a

Wyszczególnienie	Powierzchnia działek przyzagrodowych na 1 rodzinę w ha		Pogłowie przyzagrodowe na 1 rodzinę w szt. dużych		Pogłowie przyzagrodowe na 1 ha uż. roln. działek przyzagrodowych w szt. dużych	
	dane masowe	badania IER	dane masowe	badania IER	dane masowe	badania IER
Polska	0,8	×	2,56	×	3,5	×
Woj. poznańskie	0,6	0,62	2,76	2,69	4,8	4,3
Woj. łódzkie	0,8	0,64	2,02	1,70	3,0	2,8
Woj. rzeszowskie	0,6	0,59	1,44	1,89	2,7	3,9

^a Niektóre wskaźniki stanu organizacyjno-gospodarczego spółdzielni produkcyjnych w 1957 r. Zeszyt nr 40. Główny Urząd Statystyczny i Krajowa Rada Spółdzielczości Produkcyjnej.

Tabela 2
Struktura zasiewów na działkach^a w 1957 r.
(w procentach)

Wyszczególnienie	Woj. poznańskie		Woj. łódzkie		Woj. rzeszowskie	
	dane masowe	badania IER	dane masowe	badania IER	dane masowe	badania IER
Powierzchnia zasiewów	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Zbożowe	3,6	—	21,2	8,3	33,6	25,0
Strączkowe	0,2	—	0,7	—	0,2	—
Przemysłowe	0,6	—	1,3	—	2,4	2,1
Ziemniaki	85,9	91,9	59,1	91,7	43,5	43,7
Pastewne	6,6	6,5	11,8	0,0	14,5	25,0
Warzywa i inne	3,1	1,6	5,9	0,0	5,8	4,2

^a Źródło — jak poprzednio.

Najliczniejsze pogłowie przyzagrodowe występowało w spółdzielniach poznańskich (pow. Śrem) — po kilka sztuk bydła i kilka sztuk trzody chlewnej na rodzinę. W woj. łódzkim (pow. Rawa Mazowiecka) pogłowie bydła i trzody chlewnej było znacznie mniejsze. W woj. rzeszowskim (powiaty Przemyśl i Przeworsk) pogłowie bydła było stosunkowo duże, natomiast pogłowie trzody chlewnej bardzo niskie (stosunkowo najbardziej rozwinięta była hodowla drobiu).

W spółdzielniach woj. poznańskiego na działkach uprawiane były głównie ziemniaki oraz rośliny pastewne (tabela 2).

Całkowicie odmienna sytuacja w porównaniu z woj. poznańskim panowała w spółdzielniach woj. rzeszowskiego, gdzie na działkach uprawiane były w zasadzie wszystkie rośliny rolnicze w proporcjach przypominających drobne intensywne gospodarstwa. Działka przyzagrodowa nabierała w ten sposób cech małego samodzielnego gospodarstwa.

Takie różnice regionalne wynikają najprawdopodobniej m. in. z poprzednich przyzwyczajeń obecnych spółdzielców.

W woj. poznańskim do spółdzielni produkcyjnych należeli głównie dawni robotnicy rolni, którzy na zasadzie umowy zbiorowej korzystali jedynie z niewielkich działek pod ziemniaki. Natomiast spółdzielcy z woj. rzeszowskiego wzorowali się na gospodarstwach indywidualnych.

Różny charakter działek przyzagrodowych wiąże się również ze sposobem ich wydziałania. W woj. poznańskim przeważa tzw. system działek ruchomych. W woj. rzeszowskim zaś działki przyzagrodowe były na ogół wydziałane na stałe co pogłębiało ich odrębność wobec gospodarstwa zespołowego.

Wyniki badań przeprowadzonych w spółdzielniach woj. łódzkiego znacznie odbiegają od danych masowych. Świadczy to, że badania IER nie były reprezentatywne dla tych okolic, oraz że w woj. łódzkim występowała duża różnorodność.

Tę ostatnią tezę potwierdzają materiały z poszczególnych spółdzielni zbadanych przez IER. Na przykład w spółdzielni Wilkowice zboże zajmowało aż 34,8% powierzchni zasianej działek, podczas gdy w pozostałych 4 zbadanych spółdzielniach uprawa zboża na działkach w ogóle nie występowała. Również działki ruchome występowały tylko w niektórych spółdzielniach łódzkich. Wobec rozbieżnych danych trudno mówić tam o jakiejś prawidłowości.

Mimo jednak pewnych rozbieżności między danymi masowymi a wynikami badań IER, można na podstawie zbadanych spółdzielni określić najbardziej ogólny obraz ekonomiki gospodarstw przyzagrodowych, oraz ich specyfiki.

* * *

Działalność produkcyjna gospodarstwa przyzagrodowego opiera się na następujących podstawach:

1. Środki produkcji trwałe i obrotowe wchodzące w skład gospodarstwa przyzagrodowego (ziemia, inwentarz żywy i martwy, zabudowania gospodarcze itp.).

2. Część produktów uzyskanych z gospodarstwa zespołowego, które rodzina spółdzielcza przeznacza na potrzeby wewnętrzne gospodarstwa przyzagrodowego (głównie na paszę).

3. Świadczenia gospodarstwa zespółowego na rzecz gospodarstwa przyzagrodowego (sprzężaj).

Działalność gospodarstwa przyzagrodowego obrazuje tabela 3.

Tabela 3

Produkcja w gospodarstwie przyzagrodowym oraz obroty produktami uzyskanymi z gospodarstwa zespółowego w wyrażeniu wartościowym w spółdzielni produkcyjnej Wilkowiec
(przeciętnie na 1 gospodarstwo przyzagrodowe)

Lp.	Wyszczególnienie	Wartość zł	Struktura produkcji globalnej i obrotów artykułami %	Struktura dysponowa- nych pro- duktów wg źródeł po- chodzenia %
1	Produkcja globalna gosp. przyzagrodowego w tym produkcja roślinna produkcja zwierzęca	21 857 6 135 15 722	100,0 28,1 71,9	63,2
2	Produkty uzyskane z gosp. zespółowego wg cen IER z tego przeznaczono na: spożycie potrzeby wewn. sprzedaż	12 740 241 6 420 6 079	100,0 1,9 50,4 47,7	36,8
3	Razem wartość produktów jakimi dyspo- nuje gosp. przyzagrodowe	34 597	×	100,0
4	Nakłady produktów na produkcję gosp. przyzagrodowego z gosp. przyzagrodowego w tym produkty roślinne produkty zwierzęce z gosp. zespółowego	12 597 6 177 3 743 2 434 6 420	100,0 49,0 29,7 19,3 51,0	
5	Produkcja gotowa gosp. przyzagrodowego	9 260		
6	Produkty przekazane do gosp. zespółowego (obornik)	672		
7	Produkcja gotowa jaką faktycznie uzyskuje gosp. przyzagrodowe	8 588		
8	Zysk lub strata na sprzedaży ^a produktów uzyskanych z gosp. zespółowego (9—2)	+822		
9	Produkty uzyskane z gosp. zespółowego wg cen faktycznych	13 562		
10	Razem produkt końcowy wg cen faktycz- nych (7 + 9)	22 150		

^a Powstaje na skutek tego, że produkty uzyskane z gospodarstwa zespółowego były wyceniane wg cen IER, natomiast produkty sprzedane liczone były wg cen realizacji.

Rozmiary i struktura produkcji gospodarstw przyzagrodowych wykazują poważne różnice w poszczególnych spółdzielniach produkcyjnych. Różnice te w dużym stopniu zależą od rejonu kraju.

Wspólną cechą wszystkich zbadanych gospodarstw przyzagrodowych był znaczny rozwój produkcji zwierzęcej przy stosunkowo niewielkich rozmiarach produkcji roślinnej. W zbadanych gospodarstwach przyzagrodowych produkcja zwierzęca stanowiła od 68,0% (spółdzielnia Paprotnia, pow. Rawa Mazowiecka) do 87,7% (spółdzielnia Kotowo powiat Śrem) wartości produkcji globalnej.

W spółdzielniach śremskich produkcję towarową gospodarstw przyzagrodowych stanowiły wyłącznie artykuły zwierzęce.

Pozostałe dwa rejonu odznaczały się większymi rozmiarami przyzagrodowej produkcji roślinnej. Produkty roślinne występowały tam również w produkcji przeznaczonej na sprzedaż.

Ziemniaki w spółdzielniach powiatu Śrem i Rawa Mazowiecka miały zdecydowaną przewagę w produkcji roślinnej. W rzeszowskich zaś spółdzielniach ziemniaki odgrywały znacznie mniejszą rolę, wobec odmiennego charakteru działki przyzagrodowej, o czym mówiliśmy poprzednio.

Tabela 4

Podstawowe wskaźniki produkcji
(przeciętnie na 1 gosp. przyzagrodowe)

Wyszczególnienie	Spółdzielnie w powiatach		
	Śrem	Rawa Mazowiecka ¹	Przemysł i Przeworsk
Wartość produkcji globalnej ² w zł	23 350	20 125	18 682
Struktura produkcji globalnej w %			
Razem produkcja globalna	100,0	100,0	100,0
Produkcja roślinna	15,7	28,7	23,2
w tym ziemniaki	13,2	25,2	10,1
Produkcja zwierzęca	84,3	71,3	76,8
w tym żywiec wieprzowy	35,6	30,0	14,7
mleko i przetwory mleczne	21,7	24,1	33,2
Wartość produkcji gotowej ² w zł	12 664	9 715	10 534
Wartość produkcji towarowej ³	9 080	10 982 ⁴	8 166
w tym wartość produkcji towarowej zwierzęcej	9 080	10 882	7 912

¹ W zestawieniu uwzględniono tylko 4 spółdzielnie z powiatu Rawa Mazowiecka, gdyż dane ze spółdzielni Nowe Miasto dotyczące produkcji w gospodarstwie przyzagrodowym budzą wątpliwości.

² Do obliczenia wartości produkcji globalnej i gotowej przyjęto ceny IER.

³ Do obliczenia wartości produkcji towarowej przyjęto ceny realizacji.

⁴ Większa wartość produkcji towarowej od gotowej wynikała ze sprzedaży żywca wieprzowego utuczonych w poprzednim roku gospodarczym.

Również w strukturze produkcji zwierzęcej dają się zauważyć różnice. Członkowie spółdzielni śremskich zajmowali się głównie produkcją żywca wieprzowego, w niewielkich zaś rozmiarach produkcją mleka. W powiecie Rawa Mazowiecka nie widać żadnej specjalizacji. Natomiast w powiatach Przemyśl i Przeworsk główny kierunek produkcji zwierzęcej stanowiła produkcja mleka.

Wielkość produkcji globalnej i gotowej (tab. 4) wskazuje, że w spółdzielniach powiatu Śrem spółdzielcy uzyskali większą produkcję z gospodarstw przyzagrodowych niż w pozostałych zbadanych powiatach.

Wielkość produkcji globalnej zależy przede wszystkim od rozmiarów produkcji zwierzęcej i w związku z tym istnieje współzależność między wielkością pogłowia przyzagrodowego a rozmiarami produkcji gospodarstwa przyzagrodowego (tab. 5).

Tabela 5

Zależność produkcji globalnej gospodarstwa przyzagrodowego od wielkości pogłowia przyzagrodowego oraz powierzchni działek przyzagrodowych

Grupa spółdzielni o zbliżonej wartości produkcji globalnej na 1 gosp. przyzagrodowe	Liczba spółdzielni w grupie	Wartość produkcji globalnej na 1 gosp. przyzagrodowe		Pogłowia zwierząt na 1 gospodarstwo		Powierzchnia działek na 1 gospodarstwo ary
		zł	%	szt. dużych	%	
I	3	14 914	100	1,71	100	61
II	5	20 040	134	1,81	106	58
III	5	22 897	153	2,39	140	66

Porównanie plonów w gospodarce zespołowej i przyzagrodowej wskazuje, że istniała tendencja kształtowania się plonów w obu rodzajach gospodarki spółdzielczej mniej więcej na jednakowym poziomie (z niewielką zwyżką plonów na działkach). Natomiast wydajność mleka od 1 krowy przyzagrodowej była na ogół znacznie wyższa od wydajności 1 krowy zespołowej.

Wszystko wskazuje za tym, że w obecnym modelu spółdzielni produkcyjnych produkcja zwierzęca stanowi istotę gospodarstwa przyzagrodowego.

Członkowie spółdzielni otrzymywali z gospodarstwa zespołowego określone ilości różnych produktów, część w ramach podziału dochodu, część zaś poza podziałem dochodu. Poza podziałem dochodu otrzymywali głównie pasze (słoma, zielonka) oraz prawo korzystania z pastwiska zespołowego.

W niektórych spółdzielniach za korzystanie z pastwiska zespołowego pobierano od członków spółdzielni niewielkie opłaty lub stosowano potrącenia dniówek obrachunkowych. Opłaty te z reguły były znacznie niższe od wartości paszy z pastwiska¹. Zielona masa z pastwisk została

¹ Na przykład w spółdzielni Nowe Miasto za 1 krowę pasioną na zespołowym pastwisku spółdzielca płacił 25 zł miesięcznie, co równa się (wg cen IER) 125 kg zielonki, krowa zaś może zjeść na pastwisku dziennie 30—50 kg zielonej masy.

uwzględniona w obliczeniach wartości produktów, jakie rodzina spółdzielcza otrzymuje z gospodarstwa zespołowego.

Wartość produktów otrzymywanych z gospodarstwa zespołowego stanowiła 20—40% wartości ogółu produktów, jakimi rozporządzało gospodarstwo przyzagrodowe.

Tabela 6 przedstawia wartość wszystkich produktów, jakie przeciętnie gospodarstwo przyzagrodowe otrzymało z gospodarstwa zespołowego, oraz rozdysponowanie tych produktów. Jak widać z zestawienia większość produktów została przeznaczona na pasze.

Na spożycie we wszystkich zbadanych spółdzielniach przeznaczono niewielkie ilości produktów (głównie zboża chlebowe).

Tabela 6

Produkty uzyskane z gospodarstwa zespołowego oraz ich podział

Wyszczególnienie	Spółdzielnie w powiatach		
	Śrem	Rawa Mazowiecka	Przemysł i Przeworsk
Wartość produktów uzyskanych z gosp. zespołowego w zł	12 068	8 318	8 409
Struktura podziału — w %			
spożycie	19,8	13,9	13,9
pasze	54,3	50,1	40,1
sprzedaż	25,9	36,0	46,0

Pasze z gospodarstwa zespołowego stanowiły w badanych spółdzielniach 40—77% wszystkich produktów przeznaczonych na paszę dla inwentarza przyzagrodowego, co dowodzi, w jak poważnym stopniu produkcja przyzagrodowa była uzależniona od gospodarstwa zespołowego. Gospodarstwa przyzagrodowe w pewnym sensie kontynuowały produkcję rozpoczętą w gospodarstwie zespołowym. Członkowie zbadanych spółdzielni otrzymywali z gospodarstwa zespołowego za dużo produktów w stosunku do potrzeb osobistych i rozmiarów przyzagrodowej produkcji zwierzęcej i w związku z tym stosunkowo duże ilości produktów uzyskanych z gospodarstwa zespołowego spółdzielcy przeznaczali na sprzedaż.

Odsetek zboża sprzedanego przez członków w stosunku do ilości zboża otrzymanego z gospodarstwa zespołowego wynosił w zbadanych spółdzielniach 15—72% (w powiecie Śrem około 33,2%, w powiecie Rawa Mazowiecka 43,2% oraz w powiatach Przeworsk i Przemysł 55,6%).

W gospodarstwach przyzagrodowych spółdzielni rzeszowskich była najslabiej rozwinięta produkcja tuczu wieprzowego i dzięki temu ponad połowę zboża pochodzącego z gospodarstwa zespołowego spółdzielcy przekazywali na sprzedaż.

Sprzedaż produktów uzyskanych z gospodarstwa zespołowego sztucznie podwyższała towarowość gospodarstw przyzagrodowych. Dla celów analitycznych powinno się doliczać produkty sprzedane przez członków, a pochodzące z gospodarstwa zespołowego do produktów sprzedanych bezpośrednio przez gospodarstwo zespołowe i uzyskaną sumę traktować

jako wartość produkcji towarowej gospodarstwa zespołowego. Na kształtowanie się dochodu rodziny spółdzielczej nie ma większego wpływu czy zboże zostanie sprzedane przez gospodarstwo zespołowe, a spółdzielcy otrzymają więcej gotówki przy podziale dochodu, czy też mniej gotówki a więcej zboża, którego część następnie sprzedadzą. Dla gospodarstwa zespołowego natomiast znacznie korzystniej jest rozporządzać większą ilością zboża, które może być wykorzystane jako pasza i następnie sprzedane w postaci produktów zwierzęcych, co umacniałoby gospodarkę zespołową nie pomniejszając dochodu członków.

Poza produktami uzyskanymi z gospodarstwa zespołowego rodziny spółdzielcze korzystały z siły pociągowej (najczęściej końskiej), oraz z narzędzi uprawowych używanych przeważnie bezpłatnie.

Gospodarstwo przyzagrodowe w zbadanych spółdzielniach korzystało z parokonnego sprzężaju zespołowego przeciętnie przez 8 do 10 dni.

Pracę sprzężaju wyceniono w sposób następujący:

roczny koszt utrzymania konia oraz narzędzi najczęściej używanych	— 10 000 zł
wartość obornika od 1 konia (90 q á 12 zł)	— 1 100 „
koszt netto	— 8 900 „

W badanych spółdzielniach konie były zatrudniane średnio przez 220 dni w roku. Stąd koszt 1 dnia pracy konia, łącznie z narzędziami uprawowymi, wyniósł około 40 zł.

W tych wypadkach, gdy konie były wypożyczane spółdzielcom odpłatnie, uwzględniono w obliczeniach różnicę między kosztem (40 zł dzień) a faktycznymi opłatami¹.

Wartość pracy sprzężajnej, z jakiej przeciętnie korzystało jedno gospodarstwo przyzagrodowe kształtowało się w poszczególnych spółdzielniach od 240 zł do ca 1200 zł.

Powiązanie gospodarstw przyzagrodowych z gospodarstwami zespołowymi polegało nie tylko na świadczeniach gospodarstwa zespołowego na rzecz gospodarstwa przyzagrodowego (pasze, siła pociągowa, narzędzia, środki transportowe), ale również na przekazywaniu do gospodarstwa zespołowego części obornika od inwentarza przyzagrodowego.

Przeciętnie w zbadanych spółdzielniach powiatu Śrem około 27% obornika wywiezionego na pola zespołowe pochodziło od inwentarza przyzagrodowego (nie licząc działek ruchomych); w powiecie Rawa Mazowiecka jak również w powiatach Przemyśl i Przeworsk odsetek ten wynosił około 22%. A zatem $\frac{1}{5}$ do $\frac{1}{4}$ nawożenia organicznego pól zespołowych było dokonywane dzięki gospodarstwom przyzagrodowym.

Powiązania organizacyjne i produkcyjne gospodarstwa zespołowego i gospodarstw przyzagrodowych wskazują, że nie można rozpatrywać ekonomiki spółdzielni produkcyjnej pomijając gospodarstwa przyzagrodowe.

* * *

¹ Opłaty za wypożyczany sprzężaj były z reguły niższe od faktycznej wartości pracy sprzężaju.

Dochody spółdzielców pochodziły z dwóch zasadniczych źródeł: z gospodarstwa zespołowego i przyzagrodowego. Poza tym niektóre rodziny korzystały z dodatkowych źródeł dochodów — z zarobków ubocznych, renty, alimentów, pomocy rodziny itp. Tabela 7 przedstawia przeciętne dochody 1 rodziny w zbadanych spółdzielniach. Dochody poszczególnych rodzin spółdzielczych wykazują dużą rozpiętość i wynoszą od kilkunastu do ponad sześćdziesięciu tysięcy złotych. Średnie dla poszczególnych spółdzielni zacierają te ogromne rozpiętości i są zbliżone do podanych przeciętnych wartości w tabeli 7. Problem kształtowania się dochodu i występujących zależności wymaga oddzielnego rozpatrzenia. W tym opracowaniu ograniczono się do przedstawienia rozmiarów i ogólnych proporcji dochodów rodzin spółdzielczych.

Jest rzeczą zrozumiałą, że większa produkcja gospodarstw przyzagrodowych w spółdzielniach poznańskich dawała w konsekwencji większe dochody spółdzielcom. Dochody te miały w miarę przechodzenia bardziej na wschód, ale proporcje między dochodami z gospodarstwa zespołowego a dochodami z gospodarstwa przyzagrodowego na ogół nie ulegały zmianie. Dochody z gospodarstwa przyzagrodowego stanowiły najczęściej około 30% ogółu dochodów (oprócz zarobków ubocznych).

Duże różnice występowały w rozmiarach dochodów ubocznych. Spółdzielcy z powiatu Śrem 12,5% swych dochodów uzyskali spoza spółdzielni, podczas gdy w pozostałych zbadanych powiatach dochody uboczne spółdzielców stanowiły tylko 4—5% całości dochodów.

Dochody uboczne w powiecie Śrem składały się z zarobków ubocznych i renty starczej. Rentę starczą otrzymywali ci spółdzielcy, którzy przed wojną należeli do Związku Robotników Rolnych i byli ubezpieczeni, co nie miało miejsca w innych zbadanych spółdzielniach.

Stosunkowo duże zarobki uboczne w spółdzielniach powiatu Śrem wynikały też z dużej liczby osób zdolnych do pracy w przeciętnej rodzinie spółdzielczej, oraz z dużych obecnie możliwości zatrudnienia poza rolnictwem. Część ludności w spółdzielniach powiatu Śrem pracowała w miejscowym przemyśle nie zmieniając miejsca zamieszkania. Natomiast w pozostałych wypadkach nadmiar ludzi zdolnych do pracy emigrował ze spółdzielni, gdyż duże odległości od zakładów przemysłowych oraz niedostateczna sieć komunikacyjna nie pozwalały na codzienne dojeżdżanie do pracy.

Zjawiska te nie są jednak charakterystyczne dla badanych terenów, a jedynie wynikły z konkretnych warunków, w jakich znajdują się wzięte do badań spółdzielnie. Dlatego nie można ich uogólniać na wszystkie spółdzielnie położone w województwach, a nawet powiatach, w których przeprowadzono badania.

Dochód rodziny spółdzielczej prawie w całości został przeznaczony na spożycie (tab. 8). Część dochodu przekazana Państwu w postaci podatku wynosiła zaledwie 0,3—0,5% wartości dochodu wytworzonego.

W niektórych gospodarstwach przyzagrodowych wystąpiła akumulacja ujemna, która powstała na skutek bądź spożycia zapasów, bądź też wykorzystania na cele inwestycyjne środków zaoszczędzonych w latach poprzednich. Akumulacja dodatnia powstawała najczęściej wskutek powiększenia się stada oraz budowy nowych obiektów gospodarczych.

Dla lepszego zobrazowania realnej wartości dochodów spółdzielców obliczono dochód osobisty na 1 rodzinę i na 1 członka rodziny spółdzielczej. Dochód osobisty obliczono przez odjęcie od dochodu wytworzonego przez rodzinę części przekazanej dla Państwa (podatek) oraz akumulacji. W wypadku akumulacji ujemnej nie dodawano jej, gdyż wynika ona ze zużycia posiadanych zasobów z lat poprzednich. Dochód osobisty na 1 członka rodziny spółdzielczej niewiele się różnił w poszczególnych powiatach i spółdzielniach. Świadczy to, że wyższa produkcja oraz wyższy dochód wytworzony przez spółdzielców w powiecie Śrem był spowodowany przede wszystkim większą liczebnością rodziny, a więc większą ilością osób zdolnych do pracy.

Tabela 7

Dochód rodziny spółdzielczej i jego źródła

Wyszczególnienie	Spółdzielnie w powiatach		
	Śrem	Rawa Mazowiecka	Przemysł i Przeworsk
w złotych			
Dochód podzielny z gosp. zespolowego	20 915	15 181	14 324
w naturaliach	12 005	8 742	9 009
w gotówce	8 100	6 085	5 074
w postaci pracy sprzężajnej	810	354	241
Dochód globalny z gosp. przyzagrodowego	8 604	6 693	6 956
Razem dochody ze spółdzielni	29 519	21 874	21 280
Dochody spoza gospodarstwa	4 201	947	1 110
Razem dochód wytworzony	33 720	22 821	22 390
w procentach			
Dochód z gosp. zespolowego	62,0	66,5	64,0
Dochód globalny z gosp. przyzagrodowego	25,5	29,3	31,0
Razem dochód ze spółdzielni	87,5	95,8	95,0
Dochody spoza gospodarstwa	12,5	4,2	5,0
Razem dochód wytworzony	100,0	100,0	100,0

Przeciętne wielkości dochodu osobistego na 1 członka rodziny kształtowały się we wszystkich zbadanych spółdzielniach na mniej więcej jednakowym poziomie.

Natomiast między poszczególnymi spółdzielniami danego powiatu występowały większe różnice niż między przeciętnymi danymi reprezentującymi poszczególne powiaty. Jeszcze większe rozpiętości w dochodzie osobistym występują wewnątrz każdej spółdzielni. Świadczy to, że rozmiary dochodów spółdzielców nie zależą od położenia spółdzielni, a od innych czynników, które omówimy w następnym artykule.

Tabela 8

Podział dochodu rodziny spółdzielczej oraz kształtowanie się dochodu osobistego

Wyszczególnienie	Spółdzielnie w powiatach		
	Śrem	Rawa Mazowiecka	Przemysł i Przeworsk
w złotych			
Spożycie	34 018	23 497	21 362
Akumulacja	—409	—773	+919
Przekazano Państwu (podatek)	111	96	109
Razem dochód wytworzony	33 720	22 724	22 390
w procentach			
Spożycie	100,9	103,0	95,4
Akumulacja	—1,2	—3,4	+4,1
Przekazano Państwu (podatek)	0,3	0,4	0,5
Razem dochód wytworzony	100,0	100,0	100,0
Dochód osobisty na 1 rodzinę	33 609	22 724	21 362
Dochód osobisty na 1 członka rodziny	6 590	5 410	6 676

Głównym źródłem dopływu gotówki dla rodzin spółdzielczych było gospodarstwo zespołowe. Około 50% przychodów pieniężnych pochodziło bądź bezpośrednio z podziału dochodu, bądź też ze sprzedaży produktów pochodzących z gospodarstwa zespołowego.

Przychody pieniężne z realizacji produkcji towarowej gospodarstwa przyzagrodowego stanowiły drugie co do wielkości źródło gotówki. Zarobki uboczne i inne przychody nie miały dużego znaczenia z wyjątkiem spółdzielców z powiatu Śrem.

Stosunek między przychodami z gospodarstwa zespołowego i przyzagrodowego był dość stały. W większości spółdzielni przychody pieniężne z gospodarstwa zespołowego stanowiły 45—55% przychodów pieniężnych. Proporcje te związane są w pewnym sensie z modelem gospodarstwa przyzagrodowego. W spółdzielniach poznańskich gotówka pochodząca ze sprzedaży produktów uzyskanych z gospodarstwa zespołowego stanowiła mniejszy odsetek (27,5%) niż w spółdzielniach rawskich (32,5%) lub rzeszowskich (46,2%).

W spółdzielniach rzeszowskich spółdzielcy posiadali mniej inwentarza przyzagrodowego i w związku z tym posiadali większe nadwyżki produktów roślinnych.

Gospodarstwa przyzagrodowe w spółdzielniach powiatu Śrem prowadziły bardziej naturalną gospodarkę. Odsetek dochodów pieniężnych w dochodach rodziny wynosił tam tylko 66,1%, podczas gdy w powiecie rawskim 86,7%, w powiatach rzeszowskich 74,0%. Podobnie wydatki pieniężne na spożycie w stosunku do wartości spożycia jak i w przeliczeniu na 1 członka rodziny były najniższe w spółdzielniach śremskich.

Największą pozycję w rozchodach gotówkowych rodziny spółdzielczej stanowiły wydatki na spożycie (zakup żywności, ubrania, mebli, urządzeń domowych, wydatki na rozrywki kulturalne, leczenie itp.). Wynosiły one 80—90% wszystkich wydatków pieniężnych.

Wśród pozostałych wydatków, w poszczególnych spółdzielniach, zaznaczyły się dość znaczne różnice, szczególnie w wydatkach na produkcję przyzagrodową.

Na przykład spółdzielcy z powiatów rzeszowskich wydali na zakup nawozów sztucznych około 10% nakładów pieniężnych przeznaczonych na produkcję, podczas gdy w powiecie rawskim 4,8%, a w powiecie śremskim tylko 2,8%.

Silnie rozwinięta przyzagrodowa produkcja zwierzęca w powiecie Śrem spowodowała, że na zakup stada obrotowego i pasze wydatkowano około 60% wydatków produkcyjnych, w powiecie Rawa Mazowiecka około 50%, a w powiatach zaś Przemysł i Przeworsk tylko 22,5%. Poważne różnice wystąpiły również w wydatkach na ubezpieczenia, pod względem przedmiotu ubezpieczeń. Spółdzielcy w powiecie Śrem ubezpieczali jedynie inwentarz żywy (gdyż budynków nie posiadają), w powiecie Rawa Mazowiecka inwentarz żywy i budynki, w powiatach zaś rzeszowskich przede wszystkim budynki.

Struktura wydatków pieniężnych na produkcję potwierdza poprzednio postawioną tezę, że gospodarstwa przyzagrodowe w powiecie Śrem koncentrowały swe wysiłki na produkcji zwierzęcej opartej głównie na paszach z gospodarstwa zespołowego. Natomiast spółdzielnie rzeszowskie (oraz częściowo rawskie) posiadały gospodarstwa przyzagrodowe z równomiernie rozwiniętą produkcją roślinną i zwierzęcą, mniej związane z gospodarką zespołową, a bardziej przypominające gospodarstwa indywidualne.

Tabela 9

Przychody pieniężne przeciętnej rodziny spółdzielczej

Wyszczególnienie	Spółdzielnie w powiatach					
	Śrem		Rawa Mazowiecka		Przemysł i Przeworsk	
	zł	%	zł	%	zł	%
Przychody ogółem	24 448	100,0	21 416	100,0	18 682	100,0
z gosp. zespołowego	11 167	45,7	9 487	44,3	9 406	50,3
w tym gotówka z podziału dochodu	8 100	33,1	6 084	28,4	5 074	27,1
gotówka za sprzedane artykuły z gosp. zespołowego	3 067	12,6	3 403	15,9	4 332	23,2
ze sprzedaży produktów gosp. przyzagrodowego	9 080	37,1	10 982	51,3	8 166	43,7
z produkcji roślinnej	—	—	100	0,5	524	2,8
w tym: ziemniaki	—	—	100	0,5	145	0,8
z produkcji zwierzęcej	9 080	37,1	10 882	50,8	7 642	40,9
w tym: żywiec wieprzowy	5 892	24,1	7 137	33,5	2 141	11,5
mleko i przetwory mleczne	1 782	7,2	2 383	11,1	3 222	17,2
jaja	318	1,3	252	1,2	1 614	8,6
zarobki uboczne	3 457	14,1	947	4,4	1 044	5,6
inne przychody	744	3,1	—	—	66	0,4

Tabela 10

Dochody pieniężne przeciętnej rodziny spółdzielczej

Wyszczególnienie	Spółdzielnie w powiatach					
	Śrem		Rawa Mazo- wiecka		Przemysł i Przeworsk	
	zł	%	zł	%	zł	%
Rozchody ogółem	24 448	100,0	21 416	100,0	18 682	100,0
w tym: spożycie	21 518	87,9	17 911	83,6	14 967	80,1
nakłady na produkcję						
w gosp. przyzagrodowym	2 166	8,9	1 660	7,8	2 111	11,3
wydatki na środki trwałe	605	2,5	788	3,7	972	5,2
w tym: stado podstawowe	407	1,7	412	1,9	121	0,6
spłata kredytów	48	0,2	961	4,5	523	2,8
podatek	111	0,5	96	0,4	109	0,6

Tabela 11

Wydatki inwestycyjne

Wyszczególnienie	Spółdzielnie w powiatach					
	Śrem		Rawa Mazo- wiecka		Przemysł i Przeworsk	
	zł	%	zł	%	zł	%
Wydatki inwestycyjne ogółem	2 522	100,0	8 117	100,0	1 902	100,0
w tym: ze środków własnych	653	25,9	1 488	18,3	1 495	78,6
Przeznaczenie wydatków:						
remonty i budowa	2 067	82,0	6 930	85,3	1 258	66,1
zakup stada podstawowego	407	16,1	337	4,2	121	6,4
spłaty kredytów	40	1,9	850	10,5	523	27,5

Środki własne na inwestycje w gospodarstwie przyzagrodowym stanowiły bardzo małą pozycję. Inwestycje w gospodarstwach przyzagrodowych były bowiem na ogół dokonywane z kredytów bankowych.

Środki inwestycyjne były przeznaczone głównie na nowe budownictwo i remonty budynków. Szczególnie dużo wydatkowano na ten cel w spółdzielniach powiatu Rawa Mazowiecka (zarówno w roku badanym jak i w latach ubiegłych). Ponad 43% członków w zbadanych spółdzielniach zbudowało lub buduje indywidualne domki wraz z zabudowaniami gospodarczymi. Odpowiedni odsetek w spółdzielniach śremskich wynosił 4,3%, a w rzeszowskich — 10,7%.

Obecnie zaczyna się nieco rozwijać budownictwo przyzagrodowe również w spółdzielniach powiatu Śrem. W powiatach Przemysł i Przeworsk spółdzielcy przede wszystkim zajmowali się remontami istniejących zabudowań i w związku z tym w wydatkach na cele inwestycyjne przeważały tam środki własne.

Zakup stada podstawowego stanowił stosunkowo dużą pozycję tylko w spółdzielniach powiatu Śrem. W pozostałych powiatach większe znaczenie odgrywała spłata kredytów bankowych.

*
* *
*

Mała reprezentacja, jaką stanowią zbadane gospodarstwa przyzagrodowe, nie pozwala na dokonanie uogólnień. Jednak pewne prawidłowości są widoczne już na podstawie dotychczasowych badań.

- Jest rzeczą bezsporną, że podstawą gospodarki przyzagrodowej jest produkcja zwierzęca, której rozmiary zależą przede wszystkim od ilości pasz otrzymanych z gospodarstwa zespołowego.
- Produkcja przyzagrodowa nie ma charakteru pomocniczego, gdyż poważna jej część (większa niż na spożycie) jest przeznaczana na sprzedaż.
- Dochód z gospodarstwa przyzagrodowego stanowi znaczną część (ok. 30%) całości dochodów rodziny spółdzielczej.
- Produkcja gotowa gospodarstw przyzagrodowych stanowi (przeciętnie w zbadanych spółdzielniach) około 30% ogólnospółdzielczej produkcji gotowej.
- Powiązania między gospodarstwem zespołowym i przyzagrodowym wskazują, że spółdzielnię produkcyjną należy traktować jako ścisły związek kooperujących ze sobą przedsiębiorstw rolnych.

ЗЫГМУНТ СМОЛЕНЬСКИ
Институт Экономики Сельского Хозяйства
В а р ш а в а

РАЗМЕР И ИСТОЧНИКИ ДОХОДОВ СЕМЕЙСТВ В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВАХ

С о д е р ж а н и е

Автор в начале приводит ряд сообщений о размере и качестве приусадебных хозяйств в польских производственных кооперативах. Приусадебные хозяйства характеризуются исключительно развитым животноводством. Почти 2/3 поголовья скота производственных кооперативов находится в приусадебных хозяйствах.

В приусадебных хозяйствах производится почти 30% всей кооперативной готовой продукции. Остальные 70% готовой продукции приходится на общественное хозяйство.

Во второй части статьи автор обсуждает средние бюджеты семейств кооперативов познаньского, лодзьского, жешовского воеводства. Несмотря на существенные различия в бюджетах семейств, возникшие в зависимости от района страны, доходы из приусадебных хозяйств составляют в общем почти 1/3 доходов семейств производственных кооперативов.

ZYGMUNT SMOLEŃSKI

Institute of Agricultural Economics,
Warsaw

VOLUME AND SOURCES OF FAMILY INCOME IN AGRICULTURAL COOPERATIVES

The author begins with general information on the size and character of individual plot farming in Polish agricultural cooperatives.

About 30 per cent of the whole production of final products is supplied by individual plot farming and 70 per cent come from collective farming.

In the second part of the paper average of families farming in cooperatives in Poznań, Łódź and Rzeszów districts are discussed. Notwithstanding significant differences in family budgets depending upon regions individual plot farming income constitutes $\frac{1}{3}$ of the total income of families farming in cooperatives.

Correlation of collective and individual plot farming production, as well as considerable participation of the latter in the value of the volume of final production and in income of families farming in cooperatives evidence that agricultural cooperatives should be considered as cooperation of large collective farming management with plot farms.